Bartoněk, Antonín

Postmykénská a raná alfabetická řečtina

In: Bartoněk, Antonín. *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů.* Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1987, pp. 103-123

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/122257
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

VI. POSTMYKÉNSKÁ A RANÁ ALFABETICKÁ ŘEČTINA

Pád mykénských center znamenal vyřazení jednotících momentů z pozdně helladského společenského i kulturního vývoje a v oblasti jazyka pak likvidaci různých retardačních vazeb, jejichž silné a intenzívní působení bývá typické pro období politického a kulturního rozkvětu. To vše pak spolu s velkými migračními přesuny v tzv. temných stoletích, jež následovala po pádu mykénské civilizace, uvolnilo cestu živelným změnám ve vývoji jazyka, jež se na sklonku 2. tisíciletí př. n. l. ubíraly několikerým směrem.

Východní řečtina se nyní rychle člení do několika skupin, a to jak ve shodě s naznačenými již staršími diferenciačními tendencemi, tak v některých zcela nových ohledech:

V souvislosti s dórskou migrací se nyní dostávají některé východořecké dialekty do mimořádně vysokého stupně izolace, zejména achajský dialekt na vzdáleném a kulturně najednou od Řecka zcela izolovaném Kypru, stejně jako achajský dialekt v hornaté Arkadii v centru Peloponnésu, ocitnuvší se naráz v dórském obklíčení. Tato izolace se v uvedených oblastech obráží na jedné straně v určitém konzervativismu místních dialektů, na druhé straně to však v každém z nich občas vede ke vzniku některých specifických inovací. A další místní achajské subdialekty, bezprostředně překryté dórskou migrací, zanechávají napříště po sobě pouze nepatrné substrátové stopy v dórských dialektech Peloponnésu a některých ostrovů.

V Attice a v některých přilehlých oblastech, hlavně na ostrově Euboji a časem i na blízkých Kykladských ostrovech, se po pádu mykénské civilizace definitivně vytváří jako zvláštní dialekt protoiónština, předchůdce tzv. iónsko-attických nářečí, na jejímž formování mají vedle specificky iónských inovací velký podíl společné isoglosy iónsko-dórské, vyvěrající z dórského tlaku na Attiku v 12.—11. století př. n. l. Nejvýznamnější z nich je rozsáhlá systémová isoglosa, v jejímž rámci se při provádění prvního náhradního dloužení typu **esmi > ēmi, *bolsā > bōlā* vytváří nové sekundární *ē* a *ō*, poněkud zavřenější než *ē/ō* primární.

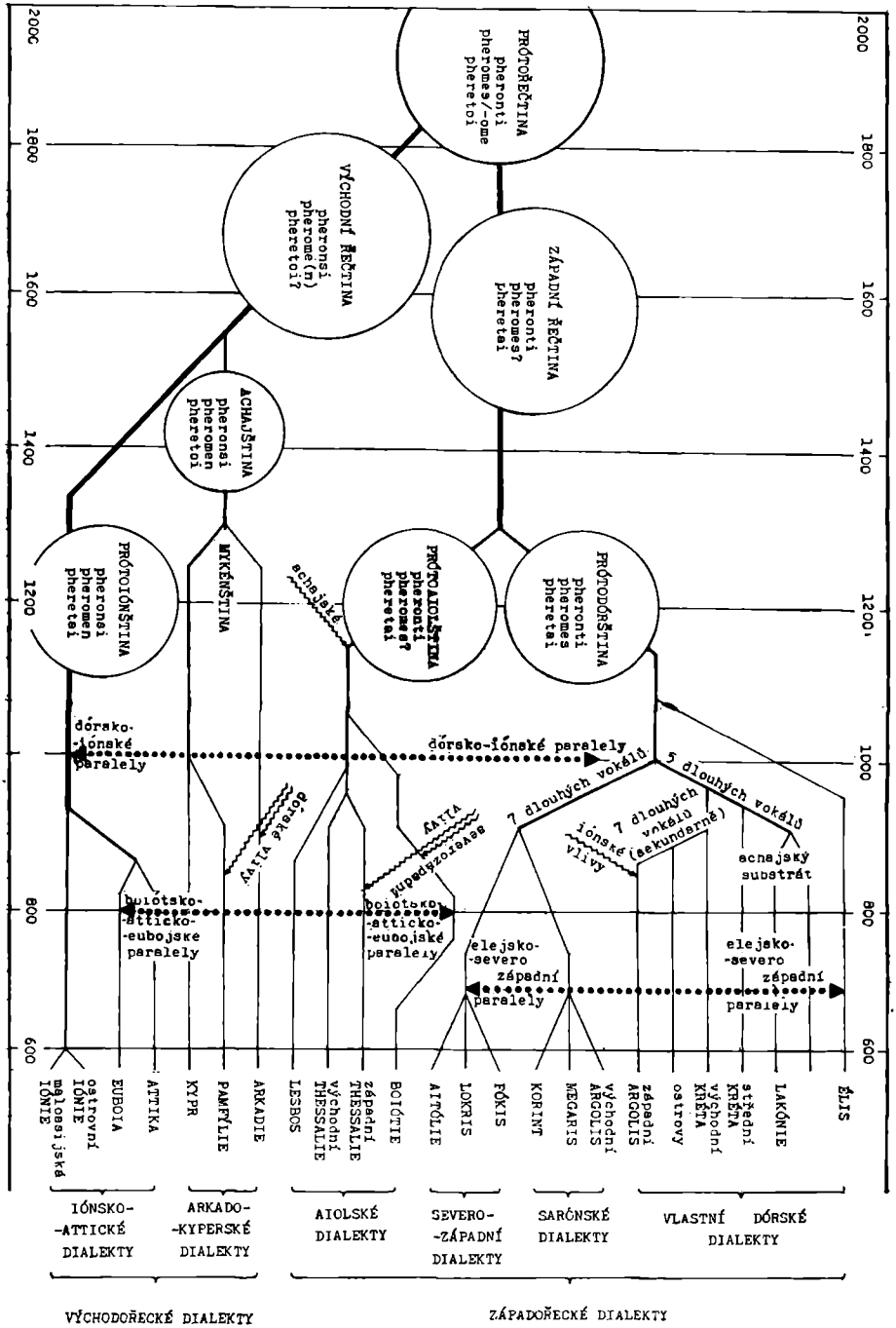

Tab. XIX. Schéma vydělení klasických řeckých dialektů z protořečtiny

Brzy po roce 1000 př. n. l. se pak v souvislosti s dórským tlakem stěhují Iónové z Attiky společně s achajskými uprchlíky z Peloponnésu přes Kyklady na maloasijské západní pobřeží do krajiny, jíž se později říká Iónie. Tím je dán předpoklad pro vznik vnitřního členění i v iónské oblasti. Iónové evropští i maloasijští však zůstávají i nadále v dosti těsném kontaktu a vzájemné jazykové diference se v jejich nářeční oblasti prosazují jen dosti zvolna.

Na helladském severovýchodě, zvláště v Thessalii, se mezitím definitivně konstituuje protoaiolština. Zůstává otevřená otázka, zda je možno protoaiolštinu vymezit nějak pozitivněji než jako víceméně volný shluk řeckých dialektů, jenž se konstituoval v dosahu mykénské civilizace na severovýchodě helladské oblasti, aniž přitom prodělal celý soubor změn, kterými se východní řečtina oddělila od západní, zvl. komplex východořeckých raných asibilací; nicméně však aiolštinu spojují některé společné jazykové rysy alespoň s některými částmi východořeckého území.

Vydělení jednotlivých aiolských dialektů z lůna protoaiolštiny si lze nejspíše představovat asi takto: Poté, co se ke konci mykénského období uskutečnily v mateřské protoaiolské oblasti, tj. v podstatě v Thessalii, některé místní specifické inovace, přestěhovala se odtamtud kolem roku 1125 př. n. l. část aiolského obyvatelstva do Boiótie a jeho jazyk se tu brzy dostal do těsného styku jednak se sousedními západořeckými dialekty, jednak s iónštinou z Attiky a Euboje. Po více než jednom století odděleného jazykového vývoje se pak kolem roku 1000 př. n. l. odstěhovala další část aiolského obyvatelstva Thessalie na Lesbos a na přilehlé maloasijské pobřeží. Tam se jejich jazyk postupně dostal pod silný vliv maloasijské iónštiny. Naproti tomu thessalština zůstala po roce 1000 př. n. l. v poměrné izolaci od ostatního aiolského území. Jejím pokračováním je podle tradičního pojetí východothessalský dialekt z Pelasgiótidy, kdežto dialekty ze západní a jižní Thessalie se jeví jako více či méně ovlivněné západořeckými dialekty tzv. severozápadního typu.

Proti dialektům předdórského světa nebyly zřejmě tzv. západořecké dialekty (čili dórské dialekty v širším smyslu toho slova) před příchodem Dórů do jihohelladského prostoru výrazněji diferencované. Za nejstarší vnitrodórskou jazykovou diferenci pokládáme elejskou tendenci k otevírání primárního *ē* v *ǣ*, která musí být alespoň o něco málo starší než zmíněné již první náhradní dloužení, neboť *ē*-ové produkty tohoto dloužení s primárním *ē* *nesplynuly* (viz níže str. 110 n.). V souvislosti s provedením prvního náhradního dloužení se pak západořecké dialekty rozčlenily někdy kolem roku 1000 př. n. l. na inovační severní „mírnou" dórštinu (Doris mitior), jejíž dílčí geografické oblasti zůstávaly spolu navzájem v dosti těsném kontaktu a nářečně se časem rozčlenily v dórštinu severozápadní a sarónskou, a na konzervativní jižní „přísnou" dórštinu (Doris severior) více či méně izolovaných dórských skupin, uniknuvších z dosahu zmíněné severodórské inovace za svého stěhování na Peloponnés a egejské ostrovy.

Z uvedeného plyne, že zatímco v oblasti předdórských dialektů byly kolem roku 900 př. n. l. základní nářeční rozdíly typické pro druhou polovinu 1. tisíciletí př. n. l. již vykrystalizované (a to v případě achaj-

štiny úplně a definitivně, v případě iónskoattičtiny a aiolštiny alespoň v hrubých liniích), západní řečtina se nachází teprve ve stavu své prvotní a základní diferenciace a má období svého detailnějšího rozčlenění teprve před sebou.

Toto je ovšem zároveň období, kdy se po předchozím vzájemném promíšení řeckého obyvatelstva různého kmenového původu do značné míry již rozbily původní genetické útvary a intenzívně se nyní vytvářely nové svazky, překračující staré genetické hranice a související s novým, postmykénským rozvrstvením řeckého obyvatelstva. Nejvýrazněji se to i nadále projevovalo v pomezní iónsko-dórské oblasti při Sarónském zálivu, ale velmi často i jinde obchvacují hláskové změny svými isoglosami rozsáhlé území bez ohledu na někdejší kmenové předěly. Poměry v řeckých dialektech se tím namnoze stávají málo přehledné, ale protože se již blíží doba nejstarších řeckých alfabetických nápisů, končí tím zároveň období pouhých spekulací o prehistorii řeckých dialektů a otevírají se možnosti pro materiálově bezpečněji podložené zkoumání řeckého nářečního vývoje.

Katastrofa mykénského světa na přelomu 13. a v 12. stol. př. n. l., rozpad jednotící síly mykénské civilizace a následující velké přesuny obyvatelstva, ať už imigrace Dórů z helladského severozápadu, či emigrace mykénského — hlavně iónského a aiolského — obyvatelstva do Malé Asie, to všechno tedy přivodilo rychlý rozklad jazykových vazeb v mykénském světě. Právě nyní se začínají rýsovat hlavní diference, určující, jak bude vypadat řecký nářeční svět v 1. tisíciletí př. n. l. Velmi důležitým kritériem pro jejich chronologické zařazení se stávají především zmíněné postmykénské migrační přesuny do Malé Asie. Některé z těchto postmykénských inovací zasahují přitom řecký svět v celku (např. disimilace aspirát), jiné se uskutečňují v různých dialektech v nestejné době (např. likvidace fonému *w*, která v celořeckém měřítku zabírá celé první tisíciletí), a další se pak realizují i v geneticky těsně spřízněných krajinách s různými výsledky.

Mezi diferencemi v oblasti konsonantismu mají z nářečního hlediska velký klasifikační význam zejména rozdílné výsledky likvidace labiovelár, které jsou zajímavě diferencované v čase i v prostoru (viz tab. II na str. 34, sloupec 1 dole). O první předmykénské fázi jejich eliminace v podobě delabializace v sousedství *u* a před *j* jsme již hovořili (srovnej qo-u-ko-ro *g^wōu-k^wolos > g^woukolos „pasák krav"). Druhá fáze, spočívající v palatalizaci a dentalizaci labiovelár před následujícím *e* a zč. před *i* (např. v číslovce **penk^{w}e > pente* „pět" nebo v tázacím zájmenu **k^{w}is > tis* „kdo"), následovala až po rozpadu mykénského světa, neboť v mykénštině ještě nacházíme výrazy jako re-qo-me-no *leik^{w}omenoi* (part. prés. pas. od **leik^{w}ō > leipō* „zanechávám") nebo e-qe-ta /*h*/*e-k^{w}etās* „průvodce" (od **sek^w- > hek^{w}omai > hepomai* „následuji"). Tato druhá fáze je sice dobře doložená např. v attickém *tettares,* iónském *tesseres* či v dórském *tetores* „čtyři", nebyla však natolik průrazná, aby zasáhla i aiolské krajiny na severu a vzdálený Kypr na východě. Tím se stalo, že když se v rámci třetí a poslední fáze v celém řeckém světě všechny zbývající labioveláry labializovaly, podlehla v aiolštině a v kyperštině této labializaci i labiovelára v číslovce „čtyři", a odtud máme

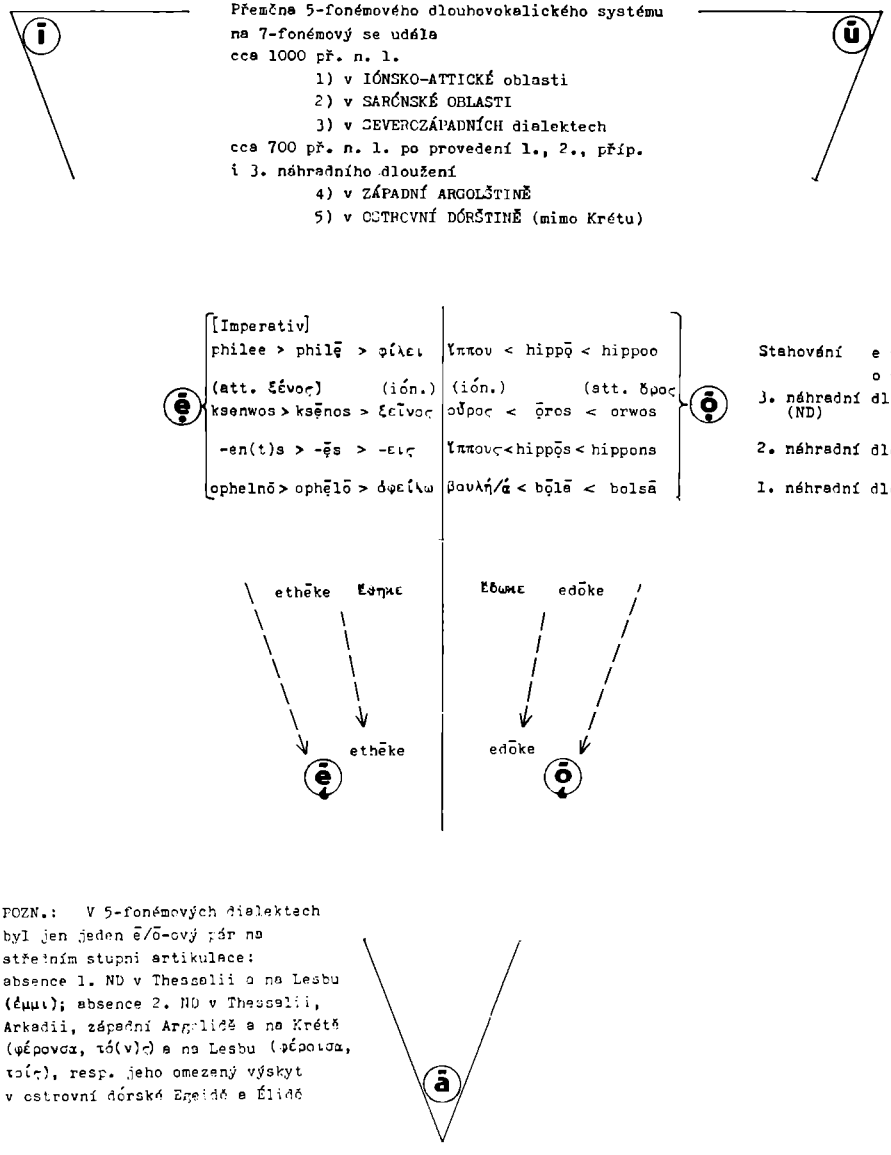

Tab. XX. Schéma přeměny pětifonémového dlouhovokalického systému v sedmifonémový

proti citovanému attickému *tettares*, iónskému *tesseres* a dórskému *tetores* lesbické *pesures* či *pisures* a boiótské *pettares*.[73]

Podobně jsou nářečně rozdílné i výsledky některých palatalizačních procesů (zejména střídnice za původní *nj*, *t/h/j*, *dj* atd.). Tak thessalsko-

[73] Existují však argumenty i pro opačný sled fází č. 2 a 3, tj. pro časovou preferenci labializace před palatalizací a dentalizací.

lesbická shoda (viz tab. II, sl. D vpravo dole) v geminovaném *ktennō* „zabíjím" proti boiótskému *ktēnō* ukazuje na společnou inovaci thessalštiny a lesbičtiny, která se uskutečnila ještě před aiolskou migrací na ostrov Lesbos, tedy před r. 1000, ale již po oddělení boiótštiny od protoaiolského společenství (tj. určitě po r. 1125).[73a] A naopak rozdíl mezi attickým a eubojským *erettō* „vesluji" a iónským *eressō* (obojí ze staršího **eretsō* < **eretjō*) ukazuje na oboustranný samostatný vývoj v době po uskutečnění iónské migrace do Malé Asie, tedy až po roce 1000 před naším letopočtem.

Tyto závažné změny v konsonantismu, které vedly ve svých dalších důsledcích k značnému snížení počtu souhláskových fonémů (vedle labiovelár mizí i frikativy *j, h, w*), jsou v raných postmykénských stoletích doprovázeny i výraznou transformací v subsystému dlouhých vokálů (srov. tab. XX). V souvislosti s likvidací některých souhláskových skupin dochází koncem 2. tisíciletí př. n. l. k zmíněnému již ranému náhradnímu dloužení typu **esmi* > *ēmi* „jsem", **ephansa* > *ephāna* (srov. att. *ephēna,* aor. od *phainō* „jevím"), *bolsā* > *bōlā* (att. *boulē* „rada"). Aby však se zvýšeným zatížením některých dlouhých vokálů nedošlo k nevyváženému přetížení systému, vzniká brzy v celé řadě dialektů nová, zavřeněji artikulovaná dvojice dlouhých *ē*-ových a *ō*-ových fonémů, jež s sebou přináší přeměnu dosavadního systému o 5 dlouhých vokálech na sedmifonémový a s jejíž pomocí je napříště možno ve výslovnosti dobře rozlišit zavřené *ę̄/ǭ* sekundární — např. v *ę̄mi, bǭlā* — od otevřenějšího *ę̄/ǭ* primárního — např. v *ethę̄ke, edǭke.* Tato inovace se přitom uskutečnila v rámci rozsáhlé systémové isoglossy na souvislém územním pruhu, sahajícím od dórského severozápadu přes Korintskou šíji až po iónskoattické dialekty na březích Egejského moře a uplatňovala se jako hybný moment i v dalším vývoji řeckého vokalismu během celého 1. tisíciletí př. n. l. Tak se na dalším rozvoji této systémové inovace časem podílejí i mladší typy náhradního dloužení typu *hippons* > *hippōs* a *ksenwos* > *ksēnos,* stejně jako rozsáhlý komplex vokalických kontrakcí i stále více sílící tendence k monoftongizaci diftongů. To všechno pak s celou řadou jiných, často pouze monodialektních změn vytváří koncem 1. poloviny 1. tisíciletí onen obraz řeckého nářečního světa, který pokládáme ve světle množících se nápisných dokladů i prvních děl řecké literatury za opravdový počátek spolehlivé historie řeckého jazyka.

* * *

Právě na tomto poli se v posledních desetiletích uplatnila jedna z hlavních hybných pák současného bouřlivého rozvoje řecké dialektologie — totiž aplikace moderních lingvistických metod a poznatků v okruhu grecistických studií, na jejímž prohlubování jsem se sám podílel. Především to bylo vypracování přístupu k rozboru fonologických subsystémů jednotlivých řeckých dialektů, který nakonec vyústil v klasifikační kritéria, směřující k diferencovanějšímu typologickému rozvrstvení řeckého nářečního světa. Výsledky tohoto postupu budou ilustrovány na příkladu diachronicko-synchronické analýzy vývoje řeckého dlouhovoka-

[73a] Srov. však str. 121 (s pozn. 75a).

lického systému, jak je předveden na tabulce XXI na str. 109—110 a komentován v následujících paragrafech (srov. Bartoněk 1966):

A. Jakožto východisko našeho nástinu slouží předpokládaný protořecký dlouhovokalický subsystém, který měl pět dlouhých monoftongů, tj. *ā, ē, ī, ō, ū* (viz tab. XXI, schéma A). Tento systém zůstal zachován ještě v mykénštině, kde vytvářel paralelu k mykénskému krátkovokalickému subsystému.

B. Poprvé v řecké historii byla tato systémová paralelita narušena v elejštině (schéma B). Na nejstarších elejských nápisech nacházíme

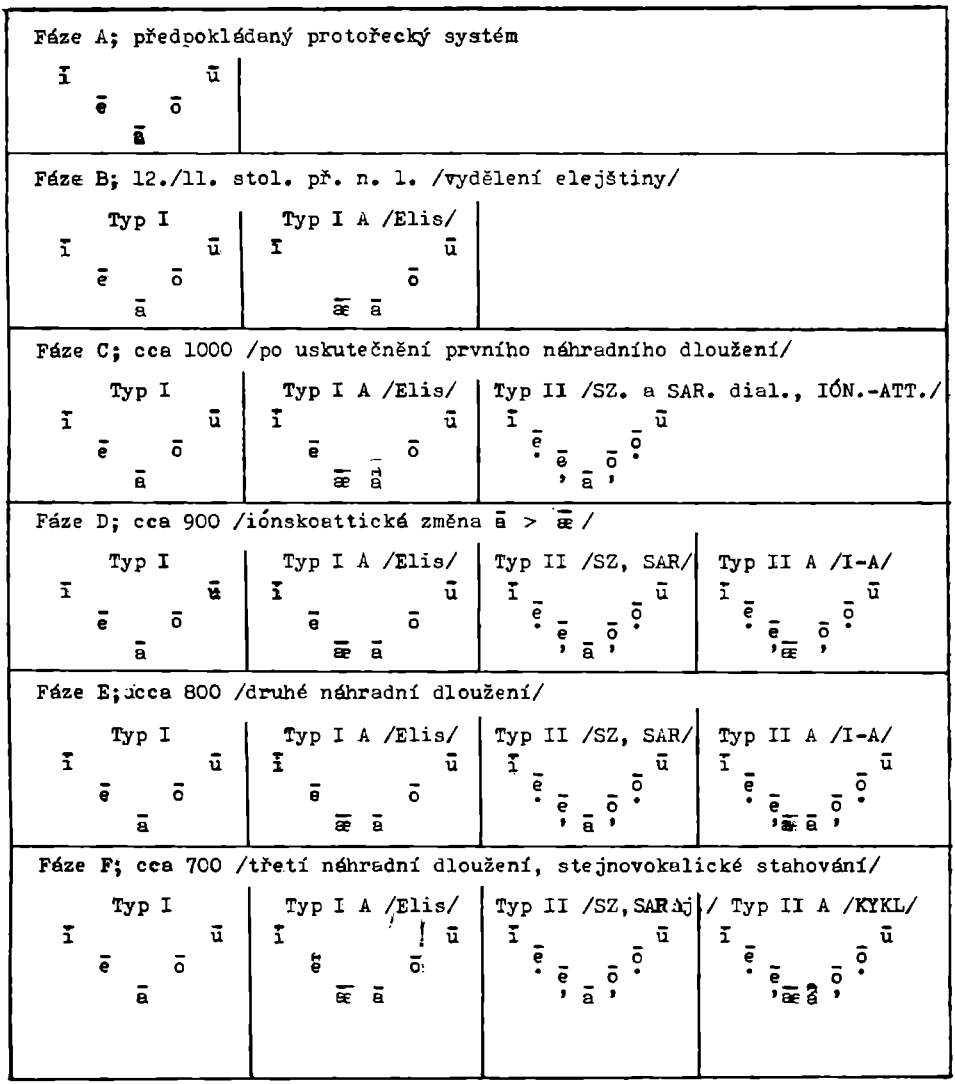

Tab. XXI. Vývoj dlouhovokalického systému v řeckých dialektech

Fáze G 1; pracovní fáze /raná monoftongizace ei > ḗ, ou > ṓ, thessalské úžení ē > ḗ, ō > ṓ/			
Typ I ī ū ē ō ā	Typ I A /Elis/ ī ū ē ō ǣ ā	Typ I B /THESS/ ī ū ḗ ṓ ā	
Typ II /SZ, SAR; I-A mimo Kyklady; východoeg. dorština, záp. ARG; PAMF; BOIÓT/ ī ū ḗ ō ṓ ē ā		Typ II A /KYKL/ ī ū ḗ ō ṓ ǣ ā	
Fáze G 2; cca 450 /iónskoattická změna u > ū; rané doklady úžení ḗ > ī, ṓ > ū/			
Typ I /ARK-KYP, LESB, LAK, MESS, KRÉT, KYRÉN/ ī ū ē ō ā + TYP V = I* /záp. ARG/	Typ I A /Elis/ ī ū ē ō ǣ ā	Typ I B /THESS/ ī ū ḗ ṓ ā	
Typ II /SZ, MEGAR, vých. ARG; EUB; východoeg. dorština; PAMF; BOIÓT/ ī ū ḗ ō ṓ ē ā	TYP III /I-A bez EUB/ ī ū ḗ ō ṓ ē ā	Typ IV /KORINT/ ī ū ḗ ō ē ā	
Fáze H; cca 400 /boiótské úžení ḗ > ī, ṓ > ū: boiótština přechází k TYPU V = I*/			
Fáze I; cca 350 /iónskoattické úžení ḗ > ī, ṓ > ū a s tím související posun ō > ō; boiótská monoftongizace ai > ḗ: boiótština tím přechází k TYPU IV/			

totiž za protořecké primární *ē* velmi často — třebaže ne ve všech případech — grafiku A (např. v negativní částici *mā* vedle *mē* „ne“ nebo v optativním tvaru *eā* vedle *eiē* „kéž je“), kdežto sekundární elejské *ē*, které vzniklo náhradním dloužením nebo stahováním, např. v 1. os. sing. *ēmi* „jsem“ nebo v 2. os. imper. *philē* „miluj“, je bez výjimky zachycováno písmenem E nebo později písmenem H. A poněvadž primární *ā* bývá naopak vždy zachycováno písmenem A, a nikdy písmeny E nebo H, lze mít za to, že se pod elejskou kolísavou grafikou *mā/mē, eā/eiē* skrývalo velmi otevřené *ǣ*, které hned od počátku mělo platnost samostatného fonému a nikdy nesplynulo s elejským primárním *ā*, které se vyskytovalo např. ve slově *mātēr*. V archaické elejštině existovaly tedy vedle sebe tři samostatné *ā/ǣ/ē*-fonémy, totiž 1. primární ā, psané písmenem A a vyslovované jako *ā* (např. *mātēr*), 2. primární ē, zachycované v archaické grafice písmeny A nebo E (a později A nebo H) a vyslovované jako velmi otevřené *ǣ* (např. *mā, mē*), 3. sekundární *ē*, vzniklé

náhradním dloužením nebo stahováním, zachycované vždy jen písmenem E (nebo později pouze písmenem H) a vyslovované jako střední *ē* (například *ēmi*). Tyto tři fonémy dohromady byly v každém časovém průřezu zachycovány vždy pouze pomocí dvou písemných znaků (A a E nebo A a H), přičemž prostřední z nich, tj. velmi otevřené *ǣ*, kolísalo ve svém grafickém zachycování — pro nedostatek zvláštního znaku — mezi oběma zmíněnými grafickými eventualitami.

Na zadní artikulační ose odpovídal však v elejštině uvedeným dvěma *ē*-ovým fonémům (*ǣ*, *ē*) i po provedení nejstaršího typu náhradního dloužení typu **esmi* > *ēmi*, **bolsā* > *bōlā* pouze jediný foném *ō*-ový, v němž zcela splynulo primární *ō* (např. v *edōke*) se sekundárním zdlouženým *ō* (např. v *bōlā*). Tato skutečnost nás vede k závěru, že se původní elejské *ē* začalo na přední artikulační ose posouvat do polohy *ǣ* ještě předtím, nežli se v elejštině začalo uskutečňovat nejstarší náhradní dloužení zmíněného typu. Plyne to ze vzájemného srovnání našich schémat B IA a C IA: nejprve se primární *ē* (např. v *mē*) posunulo v *mǣ* (viz B IA) a teprve později byla takto vzniklá mezera na přední ose zaplněna novým, sekundárním *ē*, jež se vytvořilo v průběhu tzv. prvního náhradního dloužení (C IA).

C. Toto první náhradní dloužení proběhlo někdy na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. v téměř celém řeckém světě — všude mimo Thessalii a ostrov Lesbos. V jeho rámci došlo k zjednodušení primárních vnitroslovních skupin *ns, sn, ms, sm, ls, sl, rs, sr, ln* v *n, m, l, r,* či *l* (v případě *ln*), za současného zdloužení předchozího vokálu. Shora uvedené datum vyplývá z toho, že právě někdy kolem r. 1000 byly všechny tímto zdloužením zasažené dialekty v optimálním vzájemném kontaktu. Před rokem 1100 sídlili Dórové kdesi na severozápadě a mezi léta 900 až 700 se nám musejí vejít ještě některé další prehistorické hláskové změny, které byly mladší než první náhradní dloužení, ale přitom starší než nejstarší řecké alfabetické nápisy.[73b]

První náhradní dloužení se uskutečnilo s dvojím, výrazně odchylným výsledkem. Na jedné části území, jež jím bylo zasaženo, došlo k plnému splynutí zdlouženého *ē, ō* s *ē, ō* primárním, což mělo pro provedení tohoto dloužení za následek stejnou *ē*-ovou výslovnost např. ve slovech *ethēke* a *ēmi* a podobně i stejnou výslovnost ve slovech *edōke* a *bōlā;* srov. naše schéma C I, z něhož plyne, že tento způsob realizace dloužení byl charakteristický pro téměř celý Peloponnés a pro jihoegejský ostrovní nářeční svět.

Naproti tomu v tzv. severozápadních dialektech a v dórských dialektech při Isthmu a Sarónském zálivu, tj. v Korinthii, Megaridě a východní Argolidě, stejně jako ve všech iónskoattických dialektech, došlo v souvislosti s uskutečněním prvního náhradního dloužení ke zcela odchylnému výsledku: sekundární dlouhé *ē* a *ō*, které takto vzniklo, mělo zřejmě hned od počátku charakter samostatných fonémů se zavřenou kvalitou *ę̄, ǭ* — přičemž v souvislosti s jejich vznikem se tu všude posunulo zdejší primární *ē, ō* do otevřenější polohy *ę̄, ǭ*. Tímto způsobem došlo

[73b] Je třeba poznamenat, že v Thessalii a na Lesbu jsou za uvedené souhláskové skupiny doloženy geminátý *nn, mm, ll, rr,* např. v *emmi* proti zdlouženému *ēmi*.

v těchto krajinách k významné systémové inovaci (viz schéma C II), pro niž byl typický do té doby v řečtině neznámý sedmifonémový dlouhovokalický subsystém se zavřeným fonémickým párem *ę̄/ǭ* a s primárním *ē/ō* posunutým do otevřenější podoby *ę̄/ǭ*. Takto vzniklý výrazný protiklad mezi typem *ethę̄ke, edǭke* na jedné straně a mezi *ę̄mi, bǭlā* na straně druhé zůstal v uvedených dialektech zachován až hluboko do klasické doby.

Tato systémová přestavba musela být starší než iónskoattická změna *ā* > *ǣ*; to vyplývá ze skutečnosti, že se výrazy typu protořeckého **stalnā* „sloup" nejprve zdloužily náhradním dloužením ve *stālā* a teprve poté se změnily ve *stǣlǣ*. A poněvadž zmíněná iónskoattická změna může z věcných důvodů stěží pocházet z mladší doby než z přelomu 10. a 9. století před n. l., ohraničuje se tím i zespodu naše chronologie, kladoucí první náhradní dloužení do doby kolem r. 1000 př. n. l.[73c]

Jak je patrno z naší mapky na str. 126 (tab. XXII), uvedená inovace se uskutečnila na širokém územním pruhu, táhnoucím se od řeckého severozápadu přes Korintskou šíji a krajiny při Sarónském zálivu až na Euboiu a Kyklady a přilehlé maloasijské pobřeží.

Jednotlivé systémové typy uvedené na schématu C lze charakterizovat následujícím způsobem: Typ C I zahrnuje konzervativní dialekty s pěti dlouhými vokály. Typ C IA se týká pouze elejštiny, kde — jak již víme — tamní mezera v systému, vzniklá posunem primárního *ē* do velmi otevřené polohy *ǣ*, byla po uskutečnění prvního náhradního dloužení vyplněna sekundárním *ē*, vzniklým v průběhu tohoto dloužení; tím se v elejštině zvýšil počet dlouhovokalických fonémů na šest. Typ C II naproti tomu zahrnul všechny inovační dialekty s dvojicí *ē*-ových a *ō*-ových fonémů.

D. Typ C II se však nacházel těsně před svou vnitřní diferenciací. Ta byla vyvolána zmíněnou již iónskoattickou hláskovou změnou *ā* > *ǣ*. v jejímž důsledku se vyvinul nejpozději začátkem 9. stol. př. n. l. v iónskoattických dialektech asymetrický dlouhovokalický systém s primárním *ā* posunutým do velmi otevřené polohy *ǣ* (viz schéma D IIA). Nelze ovšem vyloučit, že zejména v maloasijské iónštině toto *ǣ* velmi rychle splynulo s primárním *ę̄*, takže tu na přechodnou dobu vznikl zjednodušený systém o šesti dlouhých vokálech. Ostatní, tj. neiónskoattické dialekty, zůstaly ovšem uvedenou změnou nezasaženy a jejich systémové uspořádání zůstalo nezměněno.

E. Hranice mezi inovačními dialekty typu II, resp. IIA, a mezi konzervativními nářečími typu I nebo IA se však brzy začala posouvat ve prospěch prvního z obou typů. Důvody pro preferenci typu II byly nasnadě. I bez detailní statistické analýzy je zcela evidentní, že zejména po uskutečnění prvního náhradního dloužení byl v pětivokálovém subsystému typu I velký nepoměr ve frekvenci výskytu mezi funkčně málo zatíženými dlouhými vokály *ī* a *ū* a funkčně značně zatíženými vokály *ē, ō, ā*. Naproti tomu u typu II bylo nebezpečí funkčního přetížení především u dlouhého *ē* a *ō* podstatně sníženo včasným vytvořením druhého

---

[73c] Srov. i str. 32.

ē/ō-ového páru, jak už o tom byla řeč sub C. A toto pozoruhodné řešení fungovalo v těchto dialektech i v budoucnu jako vítaná odpomoc proti dalším případům fonologického přetížení, např. když se hned někdy v 9. stol. př. n. l. začalo v řeckém jazykovém světě uskutečňovat tzv. druhé náhradní dloužení. Tento hláskoslovný proces zasáhl jednak sekundární souhláskové skupiny *ns*, které vznikly až po uzavření prvního náhradního dloužení (srov. např. typy *(*pantja > pantsa >) pansa > pāsa, (*pantsi >) pansi > pāsi, (*pherontja > pherontsa >) pheronsa > pherōsa, (pheronti > pherontsi >) pheronsi > pherōsi*), jednak primární koncovku *-ns*, která zůstala prvním náhradním dloužením nedotčena. Druhé náhradní dloužení se neuskutečnilo v tak široké míře jako první dloužení. Územní rozsah jeho realizace vyplývá z našeho schématu E, a zejména pak z připojených paragrafů a—d:

a*α*) Řecké dialekty s dvojím *ē/ō* (tj. dialekty typu II, resp. IIA) včlenily velmi rychle *ē-/ō*-ové výsledky druhého náhradního dloužení do své již dříve existující zavřené dvojice *ę̄/ǭ*. V těchto dialektech totiž nehrozilo žádné mimořádné přetížení *ē-/ō*-ových dlouhých vokálů, a zřejmě z toho důvodu bylo v nich druhé náhradní dloužení provedeno v plné míře a bez jakýchkoli omezení.

a*β*) Mezi konzervativními dialekty typu I a IA (tj. s pouze jediným *ē* a *ō*) je druhé náhradní dloužení v plné míře doloženo pouze v lakónštině, messénštině a boiótštině a pravděpodobně i v severopeloponnéské achajštině a v pamfylštině; přitom ve všech těchto dialektech nově vznikající *ē, ō* opět vplynulo do zdejšího univerzálního středního *ē* i *ō* a zvýšilo funkční zatížení obou těchto fonémů.

Ve všech ostatních dialektech typu I nebo IA se projevily tendence směřující k úplné nebo aspoň částečné eliminaci druhého náhradního dloužení:

b) Malá skupina řeckých dialektů provedla druhé náhradní dloužení jen uvnitř slova, např. v participiu **pherontja > pherontsa > pheronsa > pherōsa,* ale nikoli na konci slova, kde zůstalo např. *tons* buď zcela nezměněno, nebo bylo zjednodušeno v *tos* (s podržením krátkého *o*). K tomuto vývoji došlo v dórských nářečích východní Egeidy a na východní i západní Krétě (b*α*) a v ojedinělé míře i v Elidě (b*β*). Je však nutno přiznat, že na ostrovech Rhodu a Kóu jsou místo očekávaného *pherōsa* doloženy pouze tvary končící na *-ousa,* které zřejmě vyžadují zvláštní vysvětlení.

c) V některých dialektech zůstal proces směřující k náhradnímu dloužení nedokončen a zastavil se v přechodové diftongické fázi (tj. v podobě *ai, oi, ei*). V plné míře je to doloženo na ostrově Lesbu (srov. *pheronsa > pheroisa, tons > tois* v ak. pl. mask.; c*α*); uprostřed slova se s tímto jevem setkáváme v Kyréně a ojediněle i na Théře (srovnej *pansa > paisa*), a mimoto i v Alkmánových verších, nikoli však na lakónských nápisech (c*β*). Na konci slova se objevuje náhradní diftong v Élidě (srov. diftongické *toir* v ak. pl. s uskutečněným rotacismem; c*γ*); v elejštině je však zejména na starších nápisech ojediněle doloženo i tos (srov. výše b*β*).

d) Ve všech ostatních, dosud neuvedených dialektech typu I, to jest v thessalštině, střední krétštině, západní argolštině a — s určitou vý-

hradou — i v arkadštině se druhé náhradní dloužení neuskutečnilo; tuto situaci předpokládáme i pro kyperštinu, třebaže ji tamní slabičná grafika nedovoluje bezpečně prokázat.

Druhé náhradní dloužení mělo nepochybně velký význam pro další vývoj řeckého dlouhovokalického subsystému. Přímou stopu v utváření systémových schémat zanechalo však pouze v iónskoattické oblasti (viz typ IIA ve vzájemné konfrontaci vývojových fází D a E). Nové dlouhé *ā*, vznikající při realizaci druhého náhradního dloužení ve výrazech jako *pāsa*, vyplnilo totiž nyní v iónskoattických dialektech mezeru, která předtím vznikla na přední artikulační ose posunutím *ā* do polohy *ǣ* (viz výše sub D), a v attičtině byla nadto pozice tohoto nového *ā* brzy značně posílena zpětnou změnou *ǣ* v *ā* po předchozím *e, i, r* ve slovech jako *theā, oikiā, khōrā*. Stabilita námi uváděného asymetrického osmivokalického subsystému typu E IIA nebyla ovšem asi příliš velká a systém měl sklon k zjednodušení v typ F II; po jistou dobu se však zřejmě udržel, jak ještě uvidíme, alespoň na Kykladských ostrovech.

F. Nejdůležitější fonologický důsledek druhého náhradního dloužení spočíval však ve vystupňovaném přetížení základní *ē/ō*-ové dvojice v některých konzervativních dialektech, jejichž pětifonémový systém zůstal zatím nezměněn. Když totiž v jistém časovém odstupu od provedení druhého náhradního dloužení začaly vznikat nové případy sekundárního *ē, ō,* tentokrát jakožto produkt stejnovokalického stahování *e+e, o+o* (viz F), nebyly už některé z těchto dialektů s to včlenit výsledky tohoto stahování do své základní *ē-/ō*-ové dvojice a vytvořily si aspoň pro takto vzniklé kontrahované *ē, ō* novou dvojici poněkud zavřenějších *ę̄/ǭ*-ových fonémů, přičemž se pod tlakem systému ono základní, původně střední *ē, ō* posunulo do otevřenější podoby *ę̄, ǭ*. Znamená to tedy, že se v těchto dialektech nyní s jistým opožděním vytvořil sedmifonémový dlouhovokalický subsystém, který už po několik století fungoval v inovačních nářečích typu č. II.

K tomuto novému vývoji došlo někdy v 8. stol. př. n. l. v jihovýchodní části řeckého světa, konkrétně jednak na východoegejských dórských ostrovech od Mélu na západě přes Théru, Kós atd. až po Rhodos a přilehlé maloasijské pobřeží na východě (ale jak se zdá, nikoli v thérské osadě Kyréně na libyjském pobřeží), jednak v západní Argolidě na Peloponnésu, a rovněž na jižním maloasijském pobřeží v Pamfýlii. Všechny tyto dialekty se definitivně oddělily od systémového typu I a přimkly se k typu II. To je skutečnost velmi pozoruhodná z geografického hlediska, neboť jde o nářečí, jimiž se z velké části mluvilo v blízkém sousedství dialektů typu II; lze tedy uvedený jev pokládat za geografické rozšíření inovační systémové isoglosy se sedmi dlouhými monoftongy do sousedních oblastí na egejském jihovýchodě (viz F, typ II; srovnej pozn. na tab. XXI).

Stejný vývoj se zpočátku začal prosazovat i na Krétě (srov. raně krétské *[o]phHlen* < **ophelnen* s grafikou H [první náhradní dloužení] a *qosmEn* s grafikou E [kontrakce] na starém nápise z Gortýny [7.—6. stol. př. n. l.]). Později však ztratila tato tendence na síle a v 5. století před n. l. se již na Krétě zachycovalo každé *ē* jakéhokoli původu písme-

nem H — což znamená, že tu neexistoval mezi výsledky prvního dloužení a výsledky kontrakce žádný fonologický rozdíl.

Ve všech ostatních řeckých nářečích se výsledky kontrakce *e+e, o+o* zařadily do stávajícího systému: u typu I a IA splynuly se středním *ē, ō,* u typu II a IIA byly včleněny do tamějšího zavřeného *ę̄/ǭ*-ového páru.

V některých ze shora zmíněných dialektů, které přešly ve fázi F od typu I k typu II, totiž v dórských nářečích východoegejských ostrovů (od Mélu po Rhodos), byly zavřené *ę̄/ǭ*-ové výsledky kontrakce zároveň posíleny dalším, tzv. třetím náhradním dloužením typu *ksenwos* > *ksēnos, orwos* > *ōros, olwos* > *ōlos* (viz F II), které se zřejmě nejprve uskutečnilo v ostrovní a maloasijské iónštině a odtamtud se pak šířilo na jih a jihozápad do dórských krajin. Na východoegejských dórských ostrovech nabyly jeho *ē-/ō*-ové rezultáty shora uvedené zavřené podoby *ę̄, ǭ,* naproti tomu na Krétě a v Kyréně (viz F I) byly jen přímo včleněny do stávajícího středního *ē, ō.* Totéž se stalo i v západní Argolidě, která byla jedinou evropskou pevninskou krajinou, kde se třetí dloužení uskutečnilo. Připomeňme však ihned, že se západní Argolis lišila od Kréty a Kyrény v tom, že tu byl v souvislosti s realizací stejnovokalických kontrakcí *e+e, o+o* přebudován zdejší pětifonémový systém na sedmifonémový. Přitom se zdá, že se alespoň v západní Argolidě — nebylo-li tomu tak všeobecně — uskutečnilo třetí náhradní dloužení dříve nežli stejnovokalická kontrakce typu *e+e, o+o* a že právě výsledky tohoto dloužení byl v západní Argolidě starý střední *ē-/ō*-ový pár tak přetížen, že si tu od té doby musely všechny další zdroje vzniku nových *ē-/ō*-ových hláskových realizací hledat nové fonologické vyústění — a že si je v případě stejnovokalických kontrakcí nalezly ve vytvoření nového, zavřenějšího *ę̄/ǭ*-ového páru. Tím se ovšem staré *ē, ō* (i s výsledky třetího dloužení) posunulo do otevřenější polohy *ę̄, ǭ* (viz typ F II).

Už dříve jsme řekli, že stejnovokalickým stahováním a třetím náhradním dloužením byl markantně posílen systémový typ č. II. To zároveň znamená, že typy I, resp. IA, ztratily během vývojové fáze F značnou část území, na kterém se předtím uplatňovaly. Nadále zůstal typ I omezen na Arkadii (spolu s Kyprem), Thessalii, Boiótii, Lesbos, Lakónii, Messénii, Krétu, Kýrénu a typ IA na Élidu — tj. v podstatě šlo pouze o více či méně izolovaná řecká nářečí — což je v plné shodě s archaickým rázem těchto systémových typů.

Na druhé straně nejpozději ve stejné době, tj. určitě před koncem 8. stol. př. n. l., definitivně splynulo iónskoattické velmi otevřené *ǣ* ve většině subdialektů této nářeční skupiny s primárním, tč. mírně otevřeným *ę̄* Nestalo se tak v této době pouze v některých kykladských subdialektech, zejména na ostrovech Naxu, Keu a Amorgu, kde máme ještě v 5. stol. př. n. l. doloženy tři dlouhé *ē*-ové fonémy, totiž

a) původní *ā* zachycované písmenem H a vyslovované velmi otevřeně (srov. ^{h}IstiHi),
b) primární *ē,* psané písmenem E a vyslovované jako střední nebo mírně otevřené *ę̄* (srov. *E* v kasignEtH),
c) sekundární *ē,* vzniklé náhradním dloužením nebo kontrakcí, zachy-

cované rovněž písmenem E a vyslovované jako zavřené *ę* (srovnej Emi).

Za těchto okolností byl rozsah typu IIA napříště omezen jen na velmi malý prostor, zatímco typ II nabyl nyní mimořádně velkého geografického rozsahu. Sahal od nejzazšího severozápadu přes krajiny na sever od Korintského zálivu (Aitólie, Lokris, Fókis), přes Korintskou šíji a oblasti při Sarónském zálivu (Korinthie, Megaris, východní Argolis, Attika) a dále přes prakticky všechny ostrovy ve střední a jižní Egeidě (s výjimkou Kréty) až do Pamfýlie na jižním maloasijském pobřeží.

Pod touto systémovou jednotou byly ovšem z historického hlediska skryty tři podskupiny (viz tab. XX):

1. severodórská podskupina, která zahrnovala severozápadní dialekty, korintštinu, megarštinu a východní argolštinu (XX 2—3),

2. iónskoattická podskupina s větším zatížením otevřeného *ę* v důsledku provedení iónskoattické změny *ā* > *ǣ* (XX 1),

3. jihodórská podskupina se západní argolštinou, východoegejskou ostrovní dórštinou (XX 4—5), a navíc s pamfylštinou, jejíž nářeční zařazení je ovšem nejasné; v těchto dialektech měly otevřené hlásky *ę* i *ǫ* daleko větší frekvenci výskytu než v nářečích prvních dvou skupin, neboť v nich byly obsaženy i výsledky prvního, příp. i druhého a třetího náhradního dloužení.

Toto členění má mimořádnou důležitost zejména pro klasifikaci dórských dialektů, které lze na jeho základě členit na tři historicky rozdílné dílčí skupiny:

I. *Doris severior,* „přísná" dórština, s konzervativními dialekty typu č. I, resp. IA (o jediném *ē*-/*ō*-ovém páru): lakónština, messénština, krétština, kyrénština a v podstatě i elejština;

II. *Doris mitior,* „mírná" dórština, s inovačními dialekty typu č. II, resp. IIA (o dvou *ē*-/*ō*-ových párech): severozápadní dialekty, korintština, megarština, východní argolština;

III. *Doris media,* „střední" dórština, s dórskými dialekty, které si vytvořily druhý *ē*-/*ō*-ový pár teprve v souvislosti s uskutečněním stejnovokalického stahování *e+e, o+o:* východoegejská ostrovní dórština a západní argolština.

G. V naší analýze jsme již dospěli k období nejstarších řeckých alfabetických nápisů v závěrečných desítiletích 8. stol. př. n. l. Vzhledem k tomu ovšem, že zdaleka ne všechna řecká nářečí máme již z té doby doložena, ba dokonce, že celá řada řeckých nářečí není v dostatečné míře doložena ani před polovinou 1. tis. př. n. l., pokládáme za nutné dovést tento náš chronologický rozbor až za polovinu 1. tisíciletí (navíc ještě s krátkým výhledem k r. 350 př. n. l.). Nedostatečné doložení mnoha řeckých dialektů v tzv. archaickém období nám přitom leckdy nedovoluje rozhodnout, zda se ten či onen hláskoslovný jev uskutečnil v 7., 6. nebo v první polovině 5. století, a proto jsme stanovili jako dolní hranici naší vývojové fáze G až dobu kolem r. 450 př. n. l. Uvnitř této rozsáhlé fáze se uskutečnily následující systémově závažnější hláskoslovné změny:

a) Thessalský posun středního *ē*-/*ō*-ového páru do zavřené polohy *ę*, *ǫ*

(srov. thessalskou zápornou částici *mei* místo *mē* nebo aorist *edouke* místo *edōke*).

b) Raná monoftongizace diftongů *ei, ou* v zavřené *ę̄, ǭ* v celé řadě dialektů, jež značně posílila funkční využití této zavřené fonémové dvojice.

c) Iónskoattická (ale na Euboji neprovedená) změna *ū* > *ǖ*, která byla spojena s analogickou změnou v krátkovokalickém subsystému.

d-e) Sporadická tendence k posunu zavřeného *ę̄, ǭ*, vzniklého náhradním dloužením nebo kontrakcí, do polohy *ī, ū*.

Pokud jde o ranou monoftongizaci diftongů, neexistují žádné bezpečné doklady této změny před r. 450 (ba snad ani před r. 350) v arkadštině, kyperštině, lesbičtině, elejštině, lakónštině, messénštině, krétštině a kyrénštině, tj. právě ve většině oněch dialektů, které náležely ke konzervativnějšímu typu I, resp. IA.

Z dialektů tohoto systémového okruhu monoftongizovaly své *ei, ou* v uvedené vývojové fázi pouze boiótština a thessalština; v obou dialektech se *ei, ou* změnilo v zavřené *ę̄, ǭ*, ale v každém z nich v jiné systémové souvislosti. Boiótština si vytvořila právě jen z výsledků této monoftongizace zavřené *ę̄, ǭ*, a tak přešla nyní i ona k progresívnímu sedmifonémovému typu č. II. Naproti tomu v thessalštině se zřejmě ještě před monoftongizací *ei, ou* z neznámých důvodů posunulo tamější střední *ē, ō* do zavřené polohy *ę̄, ǭ* a do ní poté vplynuly i výsledky monoftongizace. Thessalština měla tedy i nadále pouze pět dlouhých vokálů — s *ē*-/*ō*-ovým párem posunutým do zavřenější polohy, což tu vytvářelo zvláštní asymetrický pětifonémový systém typu IB.

Ve všech dialektech, jejichž dlouhovokalický systém byl charakterizován dvojím *ē* i *ō* (viz typ II a IIA), vplynuly monoftongické výsledky popisované změny rovněž do zavřeného páru *ę̄, ǭ*, všude tu měl ovšem dlouhovokalický systém sedm fonémů. Toto je stav, který je na naší příloze vyznačen ve schématu G 1. Toto schéma má však jen charakter pracovní pomůcky, na níž jsou zachyceny pouze výsledky prvních dvou hláskoslovných procesů (a, b), aby bylo možno čtenáři poskytnout diferencovanější pohled do vývojové problematiky. Ve schématu G 1 je tedy již k typu II přiřazena boiótština, ale přitom není vyloučeno, že nežli se tak stalo, začal již být systémový typ II územně oslabován výsledky ostatních tří hláskoslovných procesů, uvedených sub c, d, e.

První velkou územní ztrátu utrpěl typ II v Attice, v maloasijské Iónii a na Kykladách, když se tu všude dlouhé *ū* (a stejně i krátké *u*) posunulo do středového postavení *ü*. Tímto způsobem se poprvé v řeckém jazykovém světě vytvořily vokalické subsystémy se středovými fonémy *ü* a *ǖ*, které se později staly typickými fonémickými prvky attičtiny a helénistické řečtiny.

Iónskoattické území se tehdy ze systémového hlediska rozčlenilo do tří částí: V eubojštině zůstal i nadále v platnosti sedmifonémový systém bez středového *ǖ* (typ II). Attika společně s maloasijskou Iónií i s částí Kyklad si vytvořily inovační systém III se středovým *ǖ*. A kykladské ostrovy Naxos, Keos a Amorgos (a s nimi možná ještě některé další) si přetvořily svůj dosavadní osmifonémový systém typu IIA v nový variantní systém IIIA, v němž bylo rovněž již *ū* posunuto v *ǖ*, přičemž

zdejší velmi otevřené *ǣ* zůstalo podle svědectví nápisů z 6. stol. a z 1. poloviny 5. stol. př. n. l. dočasně ještě zachováno.[73d]

Iónskoattická změna *ū* > *ü* vyvolala tedy pouze vnitřní přeměnu stávajícího dlouhovokalického systému typu II, resp. IIA, v tom, že se *ū* přesunulo do nové polohy, přičemž celkový počet fonémů zůstal zachován (viz typ III, resp. IIIA). Vážněji zasáhly do osudů systémového typu II tendence k posunu zavřeného *ę̄* v *ī*, resp. *ǭ* v *ū*, které se začínaly v 7.—5. stol. př. n. l. hlásit ke slovu v některých sedmifonémových dórských dialektech; srov. západoargolské *aphairīsthai* z Argu (cca 450 před n. l.) ve srovnání s attickým *aphaireisthai*, vyslovovaným ovšem od dob stejnovokalického stahování jako *[aphairę̄sthai]*, a korintskou grafickou formu *Akhilleous* (7. stol. př. n. l.), jejíž OY, vyslovované nepochybně jako *u*, ukazuje, že v tomto dialektu měla grafika *OY*, pod níž se tu po ukončeném stejnovokalickém stahování nejprve skrývalo zavřené *ǭ*, již v 7. století monoftongickou hodnotu dlouhého *ū*. Podle našeho názoru nelze však oba tyto jevy hodnotit zcela stejně. Skutečnost, že jsou uvnitř naší fáze G v Korintu doloženy náznaky tohoto posunutí pouze na zadní vokalické ose, zatímco na přední ose zůstával ještě plný počet čtyř fonémů (viz typ IV), může být interpretována nejspíše tak, že tu asi byl změnou *ǭ* > *ū* zatím jen redukován počet fonémů na zadní vokalické ose, tak jak k tomu došlo jinou cestou (posunutím *ū* > *ü*) i v iónskoattické oblasti (mimo Euboiu) a tak jak to koneckonců odpovídá i samotnému artikulačnímu utváření ústní dutiny, která je ve své zadní části poněkud zúžená.

Jestliže je naproti tomu v Argu doložena pouze změna *ę̄* v *ī*, nikoli však posunutí *ǭ* > *ū*, nelze tento fakt využít k analogické hypotéze o třech vokálech na přední ose a o čtyřech na ose zadní, protože takový systém není jen vnějškově asymetrický, ale navíc je ve zcela markantním rozporu s oním právě zmíněným utvářením ústní dutiny. V Argu lze tedy asi již předpokládat kolem r. 450 spolu s doložením změny *ę̄* > *ī* i realizaci změny *ǭ* > *ū*, přičemž absence jejích raných dokladů je pravděpodobně věc pouhé náhody. Zdá se tedy, že dialekt z města Argu razil jako první novou cestu, která vyústila v opětné zjednodušení sedmifonémového dlouhovokalického subsystému v systémový typ s pouhými pěti dlouhými vokály (viz typ V=I*), který se jen vnějškově podobal starému systémovému typu č. I. Frekvence výskytu jednotlivých dlouhých fonémů byla totiž u typu V=I* zcela jiná než u archaického typu I, neboť u typu V byly oba nejvyšší fonémy *ī* a *ū* daleko více funkčně zatíženy, a tím byl argejský trojstupňový dlouhovokalický subsystém co do frekvence svých jednotlivých fonémických členů daleko lépe vyvážen.

H—I. O posledních dvou vývojových fázích se zmíníme jen stručně, protože leží již za hranicí našeho základního prehistorického a protohistorického zájmu. Ve vývojové fázi H (tj. mezi léty 450 a 400 př. n. l.) se uskutečnily jen dvě systémově relevantní změny:

a) Kykladské posunutí velmi otevřeného *ǣ*, doloženého na Naxu, Keu a Amorgu, v mírně otevřené *ę̄*, což mělo za následek definitivní elimino-

[73d] Typ III A není z technických důvodů zobrazen na tab. XXI.

vání zdejšího asymetrického systému IIIA a přimknutí Kyklad k typu III.

b) Boiótský posun tamějšího zavřeného *ę̄, ǭ,* které vzniklo předtím monoftongizací z *ei, ou,* v *ī, ū.* Tímto způsobem se i boiótština na krátkou dobu přimkla k progresívnímu argejskému typu č. V, ale s jinou náplní většiny svých fonémů.

Do vývojové fáze I (400—350 př. n. l.) spadají pak dva další systémově relevantní hláskoslovné procesy:

a) Iónskoattický posun zavřeného *ǭ* v *ū,* tj. do polohy nedávno uvolněné starým *ū* primárním, změnivším se v *ǖ* (typ III); jev se ovšem uskutečnil mimo Euboiu, kde zůstal v platnosti typ II.

b) Specificky boiótská monoftongizace diftongu *ai* v otevřené *ę̄* — jakožto první doklad této změny, která se potom v helénistické době rychle rozšířila po celém řeckém světě. Touto změnou, s níž byl spjat i následný posun boiótského středního *ē* v *ę̄* zavřené, se boiótština opět oddělila od argejštiny a přešla k novému systémovému typu č. VI=IV*, který se vnějškově podobal korintskému svými čtyřmi předními a třemi zadními vokály, ale historickou hláskovou náplní svých fonémů *ę̄, ę̄, ī* i frekvencí jejich výskytu byl od korintštiny výrazně odlišný. V tomto směru se nám kolem r. 350 př. n. l. boiótština jeví jako nejprogresívnější ze všech řeckých nářečí, aspoň pokud jde o vývoj jejího dlouhovokalického systému, a v mnohém už předznamenává obecně řecký vývoj v helénistickém období.

Ve srovnání s těmito bohatými osudy dlouhovokalického subsystému se v řeckém nářečním světě ukazuje vývoj krátkovokalického subsystému jakožto daleko přímočařejší a jednodušší. Ve všech řeckých nářečích má tento subsystém až do doby helénistické pět krátkých vokálů; jisté rozdíly jsou pouze v jejich vzájemné konfiguraci uvnitř systému. Jako hlavní diferenciační faktor zde vystupuje náznak rozdílu mezi nářečími s předpokládanou zvýšenou, zavřenější artikulací samohlásek *e, o, a* v dialektech iónsko-attických a západořeckých (dórských) a mezi dialekty aiolskými a arkadokyperskými, v nichž náznaky takovéto artikulace neexistují. Jde tu asi o dosti starý genetický rozdíl z doby těsně po dórské migraci, jeho doklady však ještě potřebují důkladnější prověření. Spolehlivě jsou naproti tomu podloženy dvě jiné systémové diference, které sice zasahují jen menší část krátkovokalického subsystému, ale nacházejí přitom plnou obdobu v systému dlouhých vokálů. Jde jednak o posunutí *u* v *ü,* jež bylo provedeno ve vokalickém systému jak krátkém, tak i dlouhém, a to v obou případech ve zcela stejném geografickém prostředí (Attika, Kyklady, Iónie, avšak nikoli Euboia; viz dlouhovokalickou vývojovou fázi G), a jednak o elejskou tendenci otevírat krátké i dlouhé *e* v *æ* (srov. vedle elejské grafiky *mā* [místo *mē,* viz schéma B] i elejský inf. aor. *gnōman* proti očekávanému *gnōmen*). Paralelita mezi krátkovokalickým a dlouhovokalickým vývojem se ovšem v uvedených dvou případech týká pouze fonetické stránky vývojové cesty, po níž se ubírala ta či ona hlásková změna uskutečněná v obou systémech, zatímco celkové utváření obou subsystémů probíhalo zřejmě zcela autonomně. Tak se sice iónskoattické *ū* měnilo ve středové *ǖ* podobně jako krátké *u* v *ü,* avšak protože iónskoattický dlouhovokalický systém byl již předtím sedmifonémový *(ī, ę̄, ę̄, ā, ǭ, ǭ, ū),* kdežto krátkovokalický pětifoné-

mový *(i, e, a, o, u)*, vedla uvedená změna v systému dlouhých vokálů k výraznému pozměnění dosavadního systémového stavu v tom, že se zavřené *ǫ* nyní posunulo do volné polohy *ū* a otevřené *ǫ* nabylo brzy střední kvality *ō* (viz shora vývojové fáze H a I). Obdobně po změně elejského *ē* v *ǣ* došlo brzy k výrazné přeměně stávajícího pětifonémového elejského systému *(ī, ē, ā, ō, ū)* v systém šestifonémový *(ī, ē, ǣ, ā, ō, ū)* tím, že sekundární *ē* vznikající prvním náhradním dloužením (typ **esmi* > *ēmi*) obsadilo polohu *ē*, uvolněnou předtím změnou *ē* > *ǣ*, kdežto sekundární *ō* vznikající náhradním dloužením (typ *bolsā* > *bōlā*) splynulo s primárním *ō* (viz schéma C, typ IA); naproti tomu v elejském krátkovokalickém systému došlo prostě jen k posunutí *e* > *æ* a systém zůstal i nadále pětifonémový. Úplná vnější shoda mezi oběma vokalickými systémy se za těchto okolností omezuje pouze na ty klasické řecké dialekty, v nichž si oba systémy zachovaly svou archaickou pětifonémovou podobu, doloženou ještě v mykénštině *(i, e, a, o, u = ī, ē, ā, ō, ū)*; to se týkalo kolem roku 350 př. n. l. jen arkadštiny s kyperštinou, lesbičtiny, lakónštiny s heraklejštinou a messénštinou, dále krétštiny, kyrénštiny — a rovněž i západní argolštiny, v níž se starší sedmifonémový systém vnitřními změnami zjednodušil opět v pětifonémový.[74]

Pokud jde o oba samohláskové systémy, bude tedy náš závěr ten, že oba spolu volně souvisejí, a to zejména v tom, že často poskytují možnost realizace týchž kvalitativních změn v obou kvantitativních rovinách, že však jsou s to chovat se zcela autonomně, jestliže nějaká změna zasáhne pouze jeden z nich. Tato míra autonomie nás plně opravňuje analyzovat různé řecké nářeční systémy jak krátkých, tak i dlouhých vokálů navzájem odděleně; přitom zjištěné shody mezi oběma systémovými rovinami tu mají ráz paralel víceméně sekundárních, nepronikajících celou fonémovou strukturou.

Zajímavý byl i vývoj konsonantického subsystému, třebaže nevedl k tak významným klasifikačním závěrům, jako tomu bylo u subsystému dlouhovokalického. Uplatnily se však v něm dva systémově závažné diferenciační faktory, které si zaslouží stručné analýzy:[75]

1. Přítomnost, resp. nepřítomnost geminace v střídnicích za protořecké *rj, mj, nj* po předchozím *e, i*; jde o protiklad thessalsko-lesbického *rr, mm, nn* (např. ve *phtherrō*) proti náhradnímu dloužení v ostatních dialektech, které mají buď grafiku *phtheirō* nebo *phthērō*. Pokud jde o střídnici za *lj*, má za ně velká většina řeckých dialektů ve všech pozicích geminované *ll;* pouze Kypr má vedle *al/l/a* doloženo a-i-lo-ne *ailōn* = *allōn* a a-pe-i-lo-ni *Apeilōni* = *Apollōni* a v elejštině nacházíme vedle *alla* i ojedinělé *ailotria*.

Zmíněná geminace likvid a nazál sahá nepochybně svými počátky před začátek 1. tisíciletí př. n. l.: je totiž doložena v thessalštině a lesbičtině, tj. ve dvou dialektech, které byly geneticky těsně spřízněny, ale jež po skončení postmykénského kolonizačního proudu směřujícího z evropských aiolských oblastí směrem na severozápadní maloasijské

---

[74] Bartoněk 1967.
[75] Bartoněk 1961 a 1971.

pobřeží zůstaly na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. bez těsnějšího vzájemného styku. Pro zmíněnou chronologii zůstává irelevantní, zda pokládáme onu geminaci za jazykové stadium, jímž prošel někdy koncem 2. tisíciletí př. n. l. celý řecký nářeční svět a které potom překonaly náhradním dloužením všechny ostatní dialekty s výjimkou thessalštiny a lesbičtiny,[75a] či zda geminaci pokládáme, což je spíše náš názor, za specifickou thessalsko-lesbickou inovaci, jež se vyvinula — v protikladu k realizaci prvního náhradního dloužení — pouze v jazykové oblasti severoaiolské (tj. v Thessalii) a odtamtud se rozšířila za maloasijské kolonizace přes moře na Lesbos a do pobřežní Aiolidy.

2. Přítomnost, resp. nepřítomnost rané tendence k spirantizaci znělých souhlásek *b, d, g* v *b̌ (=w), đ, ʒ*. Tato raná, tj. předhelénistická spirantizace medií je celkem bezpečně doložena na Peloponnésu v Lakónii, Argolidě a Elidě, dále v Boiótii, na střední Krétě a v maloasijské Pamfýlii, a s menší mírou jistoty i v Arkadii, Korinthii a na Rhodu.

Zmíněné geografické rozvrstvení stěží tedy dovoluje pojmout jev jako souvislou isoglossu, která se šířila z jednoho centra. Je to obtížné tím spíše, že v jednotlivých ze zmíněných dialektů není nikdy vedle sebe doložena spirantizace všech tří medií najednou, takže je docela možné, že tu máme zejména v případě raných projevů spirantizace ze 7./6. století př. n. l. (Olympia, korintský Fliús, rhodský Kameiros) co činit spíše s počátečními projevy obecnější jazykové tendence řečtiny oslabovat závěrovou artikulaci prařeckých znělých explozív. To, že se nejzávažnější doklady předhellénistické spirantizace medií objevují často v krajinách spíše okrajových, je možno podle našeho názoru vyložit nejlépe hypotézou, podle níž tendence k oslabování závěrové artikulace explozív byla sice od jisté doby přítomna, třebas jen v latentní podobě, v celém řeckém jazykovém světě, avšak v řeči jeho hlavních politicko-ekonomických center se jevila jako něco nežádoucího, příliš hovorového. Teprve úspěšné pronikání této tendence v jazykovém úzu attickém, datující se od počátku hellénistického období, připravilo živnou půdu pro její rozhodné vítězství v celém řeckém světě, tak jak se to odrazilo v hellénistické koiné v důsledném posunutí původních medií ve znělé spiranty.

Že přitom v dialektech bez doložené rané spirantizace nešlo o pouhé ortografické udržení starší „nespirantizující" grafiky, je vidět z toho, že prakticky právě jen v některých spirantizujících dialektech (v Elidě, na stř. Krétě, v Lakónii a s menší mírou jistoty na Rhodu a v Boiótii) došlo k přeměně afrikáty *dz*, vzniklé z *dj, gj, j-*, v explozívní /*d*/*d*; podle našeho názoru nešlo o nic jiného nežli o jinou formu likvidace zřejmě nepohodlného afrikátního *dz*, které se jinde měnilo v /*z*/*z* anebo se přesmykovalo v *z+d*, jeho posunutím do explozívní polohy /*d*/*d*, jež se krátce předtím uvolnila spirantizačním posunem původního *d* v *đ*.

Zdá se tedy, jako by se spirantizace uskutečnila v řeckém nářečním světě nadvakrát. Poprvé prorazila jen v některých z řeckých dialektů, přičemž tu byla porůznu doprovázena i změnou afrikáty *dz* v /*d*/*d*, a od 3. století př. n. l. se pak změna postupně prosadila v celém řeckém jazykovém světě v souvislosti s tím, jak jí podlehla i attičtina.

[75a] Tak soudil zvláště Ruipérez 1972.

Tímto řešením, které zdůrazňuje lingvistickou realitu předhellénistické spirantizace medií, je diferenciační závažnost spirantizace medií plně podepřena. Na rozdíl od thessalsko-lesbické geminace zmíněné sub 1 nelze ovšem v tomto případě spojovat spirantizační dialekty do jediné isoglossy s jediným centrem vzniku; jde spíše o volné sdružení dialektů, v nichž došlo před rokem 350 př. n. l. k zakotvení spirantizace víceméně nezávisle. A tím je ovšem zároveň do jisté míry limitována i její relevance pro klasifikaci řeckých dialektů z hlediska utváření jejich konsonantického systému.

Na základě těchto dvou hlavních klasifikačních kritérií lze tedy řecké dialekty z hlediska postmykénského konsonantického systémového vývoje roztřídit zhruba kolem poloviny 1. tisíciletí př. n. l. do tří hlavních skupin:

I. dialekty s geminací likvid a nasál a bez spirantizace (thessalština, lesbičtina); II. dialekty bez geminace i spirantizace (většina řeckých nářečí); III. dialekty bez geminace a se spirantizací (před polovinou 1. tisíciletí př. n. l. určitě lakónština, elejština, argolština, boiótština, střední krétština, pamfylština a ke konci 4. století př. n. l. snad již i attičtina).

Přitom je možno protiklad dialektů geminujících (grafika *phtherrō*) a negeminujících (grafika *phtheirō, phthērō*) pojímat jako vztah elektivní, vzešlý ze staršího stavu charakterizovaného ještě existencí palatálních geminát *(phther'r'ō)*, kdežto poměr dialektů spirantizujících k nespirantizujícím je třeba chápat jako vztah kvality inovační k archaické. Uvnitř uvedených tří skupin je pak možno přihlížet i k různým pomocným třídicím kritériím, spojeným s realizací některých dalších druhotných systémových změn, j. např. s tendencí k eliminaci /-/*h*- a *w*, s různým vývojem střídnic za prařecká spojení explozíva+*j* apod. Jde však vesměs o jevy, které nelze bez nesnází zařazovat do větších systémových komplexů.

Na rozdíl od vztahu mezi oběma vokalickými subsystémy, kde je možnost jistých paralel dána obdobnou kvalitativní artikulační bazí při rozdílné kvantitativní stránce, jeví se naopak poměr obou těchto systémů k systému konsonantickému jako *a limine* disparátní. Tato disparátnost se dokonce obráží i v tom, že jeden a týž dialekt může mít dlouhovokalický systém progresívně dosti značně rozvinut, ale přitom souhláskový systém uchovává ve stadiu poměrně archaickém (severozápadní dialekty), anebo naopak vykazuje výrazný kontrast mezi progresívním souhláskovým systémem a konzervativním systémem dlouhovokalickým (zvláště střední Kréta, Lakónie). Jsou ovšem i ojedinělé případy výrazných shod v stupni systémové progrese. Tak např. výrazně progresívní je v obou směrech především boiótština a západní argolština, jako výrazně konzervativní se naopak jeví zejména messénština, východní krétština a arkadština (v těchto případech jde ovšem o klasifikačně celkem irelevantní zachovávání staršího stavu v nářečích vyvíjejících se ve značném stupni izolace). Hovořili-li jsme tedy o vztahu dlouhovokalického a krátkovokalického systému jako o systémech principiálně autonomních, ovšem s realizací určitých paralelních vazeb, je třeba pokládat

konsonantický systém ve vztahu k oběma samohláskovým systémům za zcela samostatnou systémovou strukturu, jež může být zkoumána úplně odděleně od systémové struktury samohláskové.